

JUGOSŁOWIAŃSKA „WOJNA SPECJALNA” NA TLE KONCEPCJI I DOKTRYNY POWSZECHNEJ OBRONY NARODOWEJ SFRJ. TEORIA I EWOLUCJA

MAŁGORZATA KUŚ

ABSTRACT. *The Yugoslav “special war” against the backdrop of the concept and doctrine of universal national defense of the SFRY – theory and evolution.* This article is an attempt to analyze and systematize views on the Yugoslav concept of special warfare, known as “specijalni rat,” which is an integral part of the doctrine of universal national defense. Its aim is to present the origins, evolution, and legal and theoretical foundations of this concept against the background of doctrinal and systemic solutions implemented within the framework of the SFRY’s universal national defense system. This has made it possible to systematize the current state of knowledge in this area and to emphasize the importance and uniqueness of the solutions applied in the field of defense policy in the former Yugoslavia, which were developed in response to actions (including asymmetric ones, to use contemporary nomenclature) on the part of the Croatian and Serbian political opposition and countries hostile to the Yugoslav state during the Cold War. This article presents the origins of the “special war” in the context of the Cold War and Yugoslavia’s unique geopolitical position, taking into account the place and role of the Yugoslav People’s Army, the security services, and the Territorial Defense in implementing its objectives. Particular emphasis is placed on its psychological, political, intelligence, and paramilitary dimensions, as well as on the legal and social mechanisms that were supposed to ensure the state’s resilience to external and internal threats.

STRESZCZENIE. Niniejszy artykuł jest próbą analizy oraz usystematyzowania poglądów dotyczących jugosłowiańskiej koncepcji wojny specjalnej, zwanej „specijalni rat”, stanowiącej integralną część doktryny powszechnej obrony narodowej. Jego celem jest przedstawienie genezy, ewolucji oraz prawnych i teoretycznych podstaw powstania wymienionej koncepcji na tle rozwiązań doktrynalnych i systemowych prowadzonych w ramach systemu powszechnej obrony narodowej SFRJ. Pozwoliło to na usystematyzowanie dotychczasowego stanu wiedzy w tym zakresie oraz podkreślenie wagi, znaczenia i unikatowości rozwiązań zastosowanych w obszarze polityki obronnej w byłej Jugosławii, które powstały w odpowiedzi na działania (w tym asymetryczne używając współczesnej nomenklatury) płynące ze strony politycznej opozycji chorwackiej i serbskiej oraz państw nastawionych wrogo wobec państwa jugosłowiańskiego w okresie zimnej wojny. W przedmiotowym artykule przedstawiono genezę „wojny specjalnej” w warunkach zimnej wojny w kontekście unikalnego położenia geopolitycznego Jugosławii, uwzględniając miejsce oraz rolę Jugosłowiańskiej Armii Ludowej, służb bezpieczeństwa oraz Obrony Terytorialnej w implementacji jej założeń. Szczególny nacisk położono na jej wymiar psychologiczny, polityczny, wywiadowczy i paramilitarny, a także na mechanizmy prawne i społeczne, które miały zapewnić odporność państwa na zewnętrzne i wewnętrzne zagrożenia.

Autorka: Małgorzata Kuś, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, ul. Waszyngtona 4/8, 42-200 Częstochowa, Polska, m.kus@ujd.edu.pl, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-6232-3863>

Keywords: special warfare, information warfare, asymmetric and special operations, territorial defense, national defense concept

Słowa kluczowe: wojna specjalna, wojna informacyjna, działania asymetryczne i specjalne, obrona terytorialna, koncepcja obrony narodowej

Balkanica Posnaniensia. Acta et studia, XXXII, Poznań 2025, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 195–212, ISBN 978-83-67284-72-1, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

<https://doi.org/10.14746/bp.2025.32.10>

WSTĘP

Upadek Federalnej Socjalistycznej Republiki Jugosławii (SFRJ) na początku lat 90. XX wieku przesłonił unikalne aspekty jej doktryny obronnej, która przez dziesięciolecia kształtowała się w obliczu specyficznych wyzwań geopolitycznych państwa jugosłowiańskiego w okresie zimnej wojny. Jego położenie – pomiędzy dwoma wrogimi blokami militarnymi – sprawiało, że pomimo formalnego statusu państwa niezaangażowanego w stosunki międzynarodowe tego okresu, wypracowano koncepcję obrony zapewniającej jej przetrwanie w przypadku potencjalnego konfliktu pomiędzy stronami. Jednym z elementów koncepcji, doktryny powszechnej obrony stała się „wojna specjalna” (*specijalni rat*), obejmująca kompleksowe (ofensywne i defensywne) działania o charakterze asymetrycznym¹.

Koncepcja wojny specjalnej ma długowiekową tradycję. Swój rodowód wywodzi od słynnego stratega i wodza chińskiego Sun Tzu, który już w VI w. p.n.e. (w literaturze przedmiotu występuje również jako Sun Zi) ustalił szereg zasad sztuki wojennej. Jej kluczowym elementem było osłabienie potencjalnego przeciwnika jeszcze przed rozpoczęciem działań militarnych. Ten chiński myśliciel i teoretyk wojskowy uważał, że efektywne oddziaływanie na morale (przeciwnika, wrogiego państwa) było równie ważne jak przyjęcie odpowiedniej taktyki i strategii działań militarnych. Jego zdaniem systematyczna krytyka rządzących i polityków, kompromitacja liderów oraz autorytetów politycznych, osłabianie spójności społecznej, a także tworzenie bądź wspiera-

¹ W znaczeniu encyklopedycznym termin „wojna specjalna” jest rozumiany jako „forma agresywnego i przeważnie skrytego działania państwowego, mającego na celu destabilizację poszczególnych krajów bez otwartego użycia siły zbrojnej. Wojna specjalna niekiedy stosowana jest w celu zwalczania antypaństwowych ruchów powstańczych oraz powiązanych z nimi organizacji politycznych, grup społecznych, itp. Obejmuje stosowanie różnych form nacisku (politycznego, gospodarczego, wojskowego, psychologiczno-propagandowego i innych). Jej prowadzeniem zajmują się przede wszystkim służby wywiadowcze, głównie poprzez tajne operacje. Wojna specjalna bywa niekiedy wstępem do otwartego ataku zbrojnego, przy czym początkowe zaangażowanie wojskowe koncentruje się na wojnie niekonwencjonalnej. W stosunkach międzynarodowych jej zastosowanie było częste w trakcie zimnej wojny, prowadzonej głównie przez światowe mocarstwa. Termin ten był stosowany także na początku XXI wieku (np. w odniesieniu do działań USA wobec Kuby, Iranu, Libii, Syrii)”; por. *Specijalni rat* [w:] *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Zagreb 2013–2025, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/specijalni-rat> [dostęp: 14.09.2025].

nie opozycji, wykorzystywanie mniejszości narodowych, dezinformacja, wywoływanie chaosu w życiu gospodarczym stanowiły skuteczne metody obniżenia woli walki we wrogim społeczeństwie. Sun Tzu uznawał, że przejęcie władzy i złamanie oporu wrogiego państwa bez użycia siły a dzięki umiejętnym oraz systematycznym zabiegom destrukcyjnym stanowi „największą chwałę mądrego władcy”².

Metody i narzędzia „wojny specjalnej” wykorzystywano w ciągu kolejnych stuleci w mniejszym lub większym zakresie w trakcie przygotowań wojennych, jak i podczas bezpośrednich działań militarnych. Stosowano szeroką gamę działań dywersyjno-sabotażowych i propagandowych, używano forteli, podstępów, prowadzono działania o charakterze dezinformacyjnym, które współcześnie określamy jako operacje asymetryczne, hybrydowe, psychologiczne lub nieregularne. Działania z zakresu „wojny specjalnej” były prowadzone z powodzeniem jeszcze przed II wojną światową, w jej trakcie i po zakończeniu. Powstały po 1945 roku zimnowojenny ład światowy wymusił na poszczególnych państwach, które nie uznawały się za jego bezpośrednich uczestników, poszukiwanie własnych rozwiązań w zakresie bezpieczeństwa.

Celem artykułu jest prześledzenie roli, jaką przypisywano jugosłowiańskiej koncepcji wojny specjalnej. Na podstawie publikacji z czasów SFRJ przedstawione zostaną poglądy o jej wymiarze teoretycznym i roli praktycznej, która polegała między innymi na mobilizowaniu obywateli wokół zadania obrony państwa oraz społeczeństwa przed zagrożeniami wewnętrznymi czy zewnętrznymi. Należy przyjąć, że termin „koncepcja wojny specjalnej” odnosił się do zbioru założeń opisujących cele, środki oraz etapy działań specjalnych. Z kolei stosowane przez jugosłowiańskich autorów pojęcie „doktryna wojny specjalnej i powszechnej obrony narodowej” należy rozumieć jako wdrożenie założeń teoretycznych przez kierownictwo państwowe i wojskowe (poprzez akty prawne, dokumenty doktrynalne, organy odpowiedzialne, procedury, itd.).

W tekście zastosowana została krytyczna analiza porównawcza wybranych tekstów doktrynalnych i legislacyjnych oraz tzw. praktyki instytucjonalnej. Ważne jest ukazanie różnic między jugosłowiańskim a zachodnim rozumieniem wojny specjalnej. Podstawę rozważań stanowią publikacje autorstwa dwóch wojskowych i jednocześnie badaczy naukowych z czasów jugosłowiańskich, Petara Kneževicia i Ante Begovicia. W swoich pracach rozwijali oni teorię wojny specjalnej i zwracali uwagę na praktyczne zastosowanie jej narzędzi. Ważną część analizy stanowią refleksje oparte na aktach prawnych SFRJ i literaturze jugosłowiańskiej oraz pozajugosłowiańskiej³. Celem tych działań jest identyfikacja kluczowych założeń koncepcji wojny specjalnej i sposobów jej implementacji.

² Sun Zi, *Sztuka Wojenna*, Ożarów Mazowiecki 2012, s. 17.

³ Por. P. Knežević, *Specijalni rat – međunarodnopravni aspekt i nastanak doktrine*, „Vojno Delo” 1977, nr 4; A. Begović, *Definicija, pojam i suština „Specijalnog Rata”*, „Vojno Delo” 1977, nr 5; D. Vilić, M. Ateljević, *Specijalni Rat. Odbrana i zaštita*, Beograd 1986; Z. Zeljković, „Operacije od drugačije od ratnih” oblik ugrožavanja bezbednosti malih zemalja, „Vojno Delo”, 2005, nr 2; B. Mamula, *Odbrana*

Jugosłowiańska refleksja nad wojną specjalną ma charakter teoretyczny i zarazem polityczny. Najważniejsze prace na ten temat powstawały w środowisku akademicko-wojskowym w ścisłym związku z państwowym planowaniem strategicznym. Literatura przedmiotu z czasów istnienia państwa jugosłowiańskiego jest stosunkowo obszerna, ale zwykle pozbawiona krytycznego podejścia do poszczególnych kwestii. Wiązało się to z brakiem możliwości prowadzenia dyskursu odnoszącego się do spraw uznawanych za fundamentalne dla istnienia państwa zarządzanego przez partię komunistyczną. Większość ówczesnych opracowań jest przesiąknięta „pierwiastkiem ideologicznym”. Nawiązują one do poglądów wyrażanych publicznie przez Josipa Broz-Titę, które nie podlegały krytyce. Z tego powodu do tego rodzaju źródeł trzeba podchodzić z ostrożnością. Autorzy spoza SFRJ problematykę jugosłowiańskiej koncepcji wojny specjalnej traktowali powierzchownie, koncentrując się na analizie systemu obronnego i działalności Jugosłowiańskiej Armii Ludowej (JNA).

DEFINICJE I KONCEPTUALIZACJA „WOJNY SPECJALNEJ” (SPECIJALNI RAT)

Geneza jugosłowiańskiej koncepcji wojny specjalnej wywodziła się z doświadczeń związanych z aktywnością jugosłowiańskiego ruchu oporu podczas II wojny światowej. Jego działania o charakterze nieregularnym udowodniły skuteczność asymetrycznego oporu przeciwko wojskom okupacyjnym. Po 1945 roku rozważania na temat wojny specjalnej kształtowały się pod wpływem geopolitycznych zagrożeń czasów zimnej wojny. Narracja ta była rozwijana przez środowiska wojskowe i polityczne. W obliczu zagrożenia globalnym konfliktem między supermocarstwami dostrzegano pole dające możliwość prowadzenia w sferze zewnętrznej i wewnętrznej działań określanych jako „operacje znajdujące się poniżej progu otwartej wojny”. Dość jednomyślnie stwierdzano, że jeśli Jugosławia zdecyduje się wystąpić po stronie któregoś bloku polityczno-wojskowego, doprowadzi to do naruszenia równowagi geopolitycznej na Bałkanach i w basenie Morza Śródziemnego⁴. Jugosłowiańskie elity polityczne, prawidłowo lub błędnie oceniając sytuację międzynarodową, uznały, że państwo stało w obliczu różnorodnych zagrożeń, rzeczywistych lub wyobrażonych, zarówno ze strony Układu Warszawskiego, jak i NATO. Ważne dla rozważań o jugosłowiańskiej wersji wojny specjalnej były np. wydarzenia 1968 roku w Czechosłowacji.

Tzw. „bratnia pomoc” państw Układu Warszawskiego była postrzegana w Jugosławii jako nieuprawniona zbrojna interwencja w wewnętrzne sprawy państwa czechosłowackiego. Jugosłowiańskie władze polityczne i wojskowe bardzo krytycznie

malih zemalja, Beograd 1988; M. J. Zacharias, *Komunizm, federacija, nacionalizmy. System wladzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.

⁴ Ibidem, s. 536–539.

oceniły te działania, nazywając je „okupacją”⁵. Rozwijane wówczas wątki dotyczyły m.in. sposobów elastycznego reagowania na tzw. działania nieregularne ze strony supermocarstw. Zwracano uwagę na konieczność wypracowania metod zapobiegających skutkom niepożądanego, utajonej interwencji z obu stron „żelaznej kurtyny”. Elity polityczne i wojskowe zwracały uwagę na niekorzystne położenie geopolityczne Jugosławii. Na jej terytorium przecinały się główne szlaki wiodące z Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej do Azji Mniejszej, na Bliski Wschód i do Azji Centralnej. Jugosławia była ważnym punktem odniesienia dla NATO, w znaczeniu dyplomatycznym i wojskowym. Z drugiej strony jej położenie geograficzne, ukształtowanie terenu, przebieg granic – wszystko to dawało szansę długotrwałej walki z ewentualną agresją⁶. Warunkiem jej skuteczności było jednak utrzymanie jednności państwa wielonarodowego i skuteczna eliminacja tendencji separatystycznych.

Pojęcie wojny specjalnej (*specijalni rat*) w jugosłowiańskiej doktrynie wojskowej miało odrębny charakter i trudno je porównywać do stosowanych na Zachodzie terminów, takich jak operacje specjalne czy wojna nieregularna⁷. Jak stwierdził w artykule opublikowanym w 1965 roku B. Kołodziejczak, koncept wojny specjalnej stanowił reakcję na zmiany wprowadzone przez Stany Zjednoczone w ramach strategii elastycznego reagowania, gdy jej kluczowym elementem stała się koncepcja tzw. wojen ograniczonych (opartych na działaniach specjalnych). Zakładano, że USA powinny dążyć do rozbudowy potencjału sił specjalnych w celu wykorzystania ich jako narzędzia oddziaływania politycznego i militarnego⁸. Zgodnie z tymi założeniami działania o charakterze destrukcyjnym nie ograniczały się do operacji mi-

⁵ L. Dimić, *Josip Broz Tito i „Jugoslovesnki pogled na Evropu”* [w:] *Jugoslavija u hladnom ratu*, red. M. Mitrović, Beograd 2010, s. 184. Z drugiej strony w latach 60. Doszło do ocieplenia relacji radziecko-jugosłowiańskich. Nastąpiła wówczas m.in. redyslokacja jednostek wojskowych na zachodnie granice Jugosławii; B. Dziewiałowski-Gintowt, *Siły Obrony Terytorialnej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii – obywatelski wymiar systemu bezpieczeństwa państwa czy rozsądek Federacji?*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 2, s. 231.

⁶ M. Manojlović, *The Role of military in politics. Yugoslavia as a case study*, Ottawa 1997, s. 68–69.

⁷ W zachodniej terminologii nie występuje pojęcie „wojna specjalna”, natomiast szerokie zastosowanie ma termin „działania specjalne” (*special warfare*) definiowany jako działania wojskowe prowadzone przez specjalnie przygotowane, zorganizowane, wyszkolone i wyposażone siły wykorzystujące techniki operacyjne oraz metody postępowania nietypowe dla sił konwencjonalnych. Są one prowadzone we wszystkich rodzajach operacji wojskowych samodzielnie lub we współdziałaniu z siłami konwencjonalnymi dla osiągnięcia celów politycznych, wojskowych, psychologicznych i ekonomicznych. W amerykańskiej literaturze przedmiotu spotykamy się także z definicjami o charakterze synonimicznym, takimi jak tajne operacje, tajne polityczne operacje, operacje specjalne; por. AAP-6. *Słownik terminów i definicji NATO zawierający wojskowe terminy i ich definicje stosowane NATO*, <https://wcnj.k.wp.mil.pl/u/AAP6PL.pdf> [dostęp: 11.01.2025]; D. Vilić, M. Ateljević, op. cit., s. 42; A. Begović, op. cit., s. 35; A. Krzak, M. Kuś, „Specijalni Rat” („wojna specjalna”) w koncepcjach jugosłowiańskiej teorii powszechnej obrony narodowej jako forma zagrożeń asymetrycznych w latach 1970–1990 [w:] *Asymetryczne Balkany. Działania asymetryczne, militarne i polityka bezpieczeństwa na Półwyspie Bałkańskim w XX i XXI wieku. Materiały i Studia*, red. D. Gibas-Krzak, Częstochowa 2015, s. 86–87.

⁸ B. Kołodziejczak, *Działania specjalne w świetle poglądów amerykańskich*, „Myśl Wojskowa” 1965, nr 5, s. 106–107; Z. Zeljković, op. cit., s. 93.

litarnych prowadzonych przez wyspecjalizowane jednostki, lecz obejmowały cały wachlarz akcji niemilitarnych lub quasi-militarnych, mających na celu destabilizację państwa przeciwnika oraz ochronę własnych interesów i infrastruktury krytycznej. We współczesnej definicji działania specjalne charakteryzuje się również jako „szereg przedsięwzięć, które mogą być prowadzone w czasie pokoju, kryzysu, wojny lub konfliktu innego niż wojna. Mogą być prowadzone w głębi ugrupowania bojowego przeciwnika, na jego terytorium, na obszarach opanowanych przez przeciwnika lub będących pod jego wpływem”⁹.

Na początku lat 70. XX wieku termin „wojna specjalna” (*Specijalni rat*) nie był ugruntowany. Używano go w stosunkowo wąskiej grupie specjalistów, zajmujących się kwestiami obrony narodowej, do których należał m.in. generał Ivan Mišković – osobisty doradca Josipa Broz-Tity ds. bezpieczeństwa. Podczas wewnętrznego posiedzenia kierownictwa władz politycznych poświęconego sprawom bezpieczeństwa, w marcu 1972 roku, I. Mišković wielokrotnie wspominał o „wojnie specjalnej” w kontekście zorganizowanych działań USA przeciwko państwu i siłom lewicowym. Tego terminu używał także generał Viktor Bubanj, piastujący na przełomie lat 60. i 70. stanowisko Szefa Sztabu Generalnego JNA (był on także uznawany za architekta doktryny Powszechnej Obrony Narodowej SFRJ). Wojnę specjalną traktował on jako wstęp do szeroko zakrojonego konfliktu zbrojnego. Uważał także, że wszystkie kwestie powiązane z działaniami specjalnymi należało traktować jako poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa całego państwa.

Początkowo jugosłowiańscy teoretycy wojskowości uznawali wojnę specjalną za kompleksową, zorganizowaną aktywność (działanie) w obszarze ideologicznym, politycznym, kulturowym, ekonomicznym, dyplomatycznym, psychologiczno-propagandowym, wywiadowczym i militarnym, realizowaną w okresie pokoju przeciwko wrogim państwom. W latach 70. „specjalni rat” definiowano jako zespół skoordynowanych politycznych, ekonomicznych, psychologiczno-propagandowych, wywiadowczo-wywrotowych i często militarnych operacji, zamierzeń i procedur, które realizuje jedno lub więcej państw przeciwko innym krajom lub ruchom narodowyzwoleńczym celem narzucenia własnej hegemonii oraz interesów¹⁰. Zdaniem autora powyższej definicji, płk. P. Kneževicia, początek wojny specjalnej miał być związany

⁹ G. Małecki, *Działania specjalne na współczesnym polu walki – ujęcie polemologiczne* [w:] *Metodologiczna tożsamość polemologii*, red. M. Huzarski, B. M. Szulc, Warszawa 2010, s. 170.

¹⁰ D. Vilić, M. Ateljjević, op. cit., s. 20; P. Knežević, op. cit., s. 124. W serbskiej Encyklopedii Wojskowej z 1975 roku wojnę specjalną definiuje się jako „zespół zorganizowanych i skoordynowanych działań politycznych, gospodarczych, psychologiczno-propagandowych, wywiadowczo-dywersyjnych oraz wojskowych, które jedno lub więcej państw podejmuje przeciwko innemu państwu (bądź grupie państw), ruchom powstańczym lub rewolucyjnym. Celem tych działań jest narzucenie hegemonii, ingerencji w istniejące stosunki polityczne, gospodarcze i społeczne, a także realizacja określonych celów i interesów politycznych. Wojna specjalna określana jest jako narzędzie imperialistycznej i agresywnej polityki oraz doktryny wojennej. Określenie «wojna» używane jest tu w znaczeniu warunkowym, ponieważ podstawową cechą wojny specjalnej nie jest walka zbrojna, lecz stosowanie innych środków”; por. *Bojna enciklopedija, Beograd 1975, t. 9, s. 7–8*.

z konfliktem politycznym i narastaniem napięć pomiędzy supermocarstwami. Zarówno radziecka, jak i amerykańska strategia doby zimnej wojny zakładały prowadzenie różnych działań mających osłabić i eliminować wzajemne wpływy, a także umożliwić osiągnięcie przewagi strategicznej. Z perspektywy czasu należy jednak zauważyć, że rozważania stojące u podstaw koncepcji wojny specjalnej w wydaniu jugosłowiańskim opierały się na błędnym założeniu jakoby potencjalny przeciwnik będzie nadawał duże znaczenie działaniom specjalnym jako kluczowym w podporządkowaniu sobie SFRJ. Pomimo rozlicznych kryzysów politycznych i napięć supermocarstwa nie zdecydowały się na wszczęcie wojny, bowiem wiązało się to z ryzykiem użycia przez obie strony broni masowego rażenia. Oczywiście prawidłowość tę dostrzegano także w Jugosławii, dlatego należy uznać, że opracowanie i wdrożenie koncepcji wojny specjalnej jako kluczowego elementu doktryny powszechnej obrony narodowej służyło raczej bieżącej polityce władz, która polegała na utrzymaniu społeczeństwa w przekonaniu o stałym, rosnącym zagrożeniu dla niepodległości i niezawisłości państwa. Koncepcja wojny specjalnej, która początkowo była rozumiana w kategoriach militarno-politycznego narzędzia polityki obronnej, stopniowo zmieniała swoje cele, stając się instrumentem służącym realizacji celów związanych z polityką wewnętrzną. W szczególności chodzi o budowę i umacnianie poczucia jedności narodów Jugosławii, opartego na postulatach obrony suwerenności i niezawisłości federacji przed realnymi lub potencjalnymi zagrożeniami.

W definicji przedstawionej na początku lat 70. przez serbskich teoretyków Dušana Vilića oraz Milana Ateljevića, wojna specjalna to „kompleks zorganizowanych działań i przedsięwzięć w sferze ekonomicznej, politycznej militarnej, społecznej, wywiadowczo-dywersyjnej, psychologicznej (propagandowej) oraz ideologicznej realizowanych w okresie pokoju przeciwko wybranym państwom”¹¹. Z kolei Ljubomir Stajić definiował ją jako „zespół zorganizowanych zaplanowanych i skoordynowanych działań (operacji) politycznych, wojskowych, wywiadowczych, dywersyjnych, terrorystycznych, ekonomicznych, dyplomatycznych oraz psychologiczno-propagandowych realizowanych przez jedno lub więcej państw samodzielnie lub w ramach międzynarodowej organizacji przeciwko państwu (lub państwom), które stały się obiektem uderzenia (ataku)”¹². Z kolei były minister obrony Jugosławii admirał Branko Mamuli utożsamiał wojnę specjalną z taką aktywnością, jak: szpiegostwo, dywersja, terroryzm, zbrojne akcje, nacisk militarny, lokalne interwencje, a także uzależnianie technologiczne i ekonomiczne jednego państwa przez drugie. Termin ten znalazł się także w dokumencie regulującym zasady i procedury odnoszące się do obrony narodowej oraz społecznej w SFRJ (*Strategija opštenarodne odbrane i društvene samozastite SFRJ*, 1986). Czytamy w nim, że wojna specjalna to „całokształt agresywnych działań w czasie pokoju skierowany przeciwko państwu. Polega na destabilizowaniu

¹¹ D. Vilić, M. Ateljević, op. cit., s. 19.

¹² L. Stajić, *Osnovi bezbednosti*, Beograd 1999, s. 261.

politycznym, ekonomicznym, osłabianiu systemu obrony w celu zahamowania rozwoju Jugosławii przez reakcyjne siły, które prowadzą wojnę specjalną”. Pojęcie to stało się integralnym elementem strategii jugosłowiańskiego bezpieczeństwa, która łączyła działania militarne z aspektami psychologicznymi, informacyjnymi oraz ideologicznymi. W tym ujęciu „działania wojenne” zyskiwały charakter totalny. Odnosiły się do operacji wojskowych, jak i do długotrwałych procesów kształtowania świadomości społecznej, do destabilizowania struktur politycznych przeciwnika i ochrony społeczeństwa przed wpływami zewnętrznymi. Jak podkreślał P. Knežević, najważniejszymi komponentami wojny specjalnej były walka informacyjna i psychologiczna – w ostatecznym rozrachunku decydowały one także o powodzeniu działań zbrojnych. Z drugiej strony szerokie ujęcie zakresu wojny specjalnej przez tego autora sprawiło, że w jego rozważaniach trudno jednoznacznie oddzielić je od klasycznych operacji wojskowych bądź typowo politycznych działań.

Z kolei w rozważaniach autorstwa Ante Begovicia „wojna specjalna to zaplanowana i skoordynowana aktywność, państw i innych organizacji (podmiotów stosunków międzynarodowych), które, wykorzystując w okresie pokoju narzędzia polityczne, wojskowe, gospodarcze, ideologiczne, wywiadowcze i dyplomatyczne w celu osłabienia systemu obronnego innego państwa, korzystają przy tym z działań dywersyjnych, psychologiczno-propagandowych, partyzanckich, terrorystycznych i innych operacji militarnych”. Autor ten akcentował ideologiczno-defensywny wymiar analizowanego terminu. W jego przekonaniu koncepcja wojny specjalnej miała służyć „wypracowaniu odporności państwa na agresję zewnętrzną” ze strony NATO oraz Układu Warszawskiego. Jej ważną rolę było wzmacnianie spójności społeczeństwa jugosłowiańskiego. A. Begović postrzegał wojnę specjalną jako instrument ochrony jedności narodowej a nie narzędzie ekspansji lub działań ofensywnych. Chodziło o psychologiczne przygotowanie społeczeństwa do mobilizacji w obliczu sytuacji kryzysowych. Poglądy A. Begovicia akcentowały defensywny charakter koncepcji wojny specjalnej.

Biorąc pod uwagę powyższe refleksje należy wyróżnić następujące elementy jugosłowiańskiego rozumienia „wojny specjalnej”:

- powiązanie wojny specjalnej z „obroną totalną”, w której społeczeństwo staje się podmiotem działań obronnych;
- zwrócenie uwagi na znacznie komponentu psychologiczno-informacyjnego, co w pewnym stopniu wyprzedzało zachodnie strategie wojny hybrydowej;
- defensywny charakter, odróżniający ją od zachodnich modeli *special warfare* nastawionych na operacje ofensywne (por. przypis nr 7);
- postulat utrzymania spójności ideologicznej państwa i neutralizacji zagrożeń wewnętrznych, powiązany z mechanizmami kontroli politycznej nad społeczeństwem.

Opisywana koncepcja wojny specjalnej (w wydaniu jugosłowiańskim) w dużej mierze była konstruktem teoretycznym. Implementacja tej koncepcji napotykała ograniczenia organizacyjne i technologiczne. Z perspektywy P. Kneževicia pań-

stwo i społeczeństwo miały funkcjonować w jednym spójnym organizmie odpornym na agresję zewnętrzną. Z kolei A. Begović dostrzegał realne zagrożenia wynikające z konfliktów wewnętrznych czy napięć narodowościowych. Zestawienie poglądów tych dwóch autorów pozwala dostrzec wewnętrzną ambiwalencję jugosłowiańskiego podejścia do wojny specjalnej. Koncepcja ta łączy postulaty o charakterze defensywnym z wyobrażeniami o ofensywnych możliwościach państwa jugosłowiańskiego.

Do kluczowych komponentów jugosłowiańskiej wojny specjalnej należy zaliczyć:

- **działania psychologiczne** (*psihološki rat*) – wywieranie wpływu na świadomość ludności rodzimej, jak i przeciwnika, obejmujące m.in. propagandę (wewnętrzną i zewnętrzną), dezinformację, rozpowszechnianie nieprawdziwych danych, wywoływanie paniki, podważanie autorytetu władz. Budowanie morale i ducha oporu wśród społeczeństwa własnego państwa;
- **działania polityczne** – infiltracja struktur politycznych, administracyjnych i społecznych przeciwnika, wspieranie opozycji, ruchów separatystycznych, dysydenckich oraz terrorystycznych. W kontekście defensywnym oznaczały one zwalczanie prób dezintegracji państwa jugosłowiańskiego, np. poprzez infiltrację i eliminację wrogo nastawionych środowisk emigracyjnych;
- **działania wywiadowcze i kontrwywiadowcze** – pozyskiwanie danych o przeciwniku, jego planach i działaniach operacyjnych. Wykrywanie i neutralizowanie aktywności obcych służb specjalnych. Eliminacja osób i struktur prowadzących działania sabotażowo-dywersyjne, kojarzone np. z emigrantami serbskimi, chorwackimi oraz macedońskimi;
- **działania paramilitarne i dywersyjne** podejmowane w trakcie narastania kryzysu i wzrastającego zagrożenia dla państwa. Organizacja i wspieranie grup dywersyjnych, sabotażowych oraz jednostek partyzanckich, operujących na tyłach wroga. Wykorzystanie do tego celu ludności cywilnej, odpowiednio przygotowanej i przeszkolonej, w zgodzie z doktryną o powszechnej (ogólnonarodowej) obronie;
- **działania ekonomiczne** – operacje sabotażowo-dywersyjne wobec infrastruktury krytycznej i destabilizujące walutę. Eliminacja konkurentów na rynkach krajowych, nakładanie cel/sankcji. W odniesieniu do własnej gospodarki ochrona zasobów i procesów produkcyjnych, finansowych, zapewnienie płynności rynku¹³.

Opierając się na powyższym podsumowaniu możemy przyjąć, że jugosłowiańska koncepcja wojny specjalnej odnosiła się do „działalności o charakterze zorganizowanym i skoordynowanym, prowadzonej przez państwo lub grupę państw z myślą o osiągnięciu celów politycznych i strategicznych poprzez osłabienie siły obronnej przeciwnika, jego jedności wewnętrznej, zdolności do oporu oraz woli walki, bez konieczności prowadzenia otwartego konfliktu zbrojnego na dużą skalę lub jako jego

¹³ A. Krzak, M. Kuś, op. cit., s. 91–100.

preludium”¹⁴. Wojnę specjalną postrzegano jako formę konfliktu asymetrycznego, często prowadzonego w tzw. „szarej strefie” – poniżej progu otwartej wojny i powyżej stanu pokoju. Jej głównym celem miało być przygotowanie agresji, przejęcie kontroli nad zaatakowanym państwem bez jawnego użycia siły zbrojnej, poprzez stopniową dezintegrację wewnętrzną państwa.

KONCEPCJA „WOJNY SPECJALNEJ” A JUGOSŁOWIAŃSKA DOKTRYNA POWSZECHNEJ OBRONY NARODOWEJ (*OPŠTENARODNA ODBRANA I DRUŠTVENA SAMOZAŠTITA*)

Koncepcja wojny specjalnej była zespolona z jugosłowiańskimi doktrynami obrony narodowej (*Opštenarodna Odbrana* – ONO) i samoobrony społecznej (*Društvena Samozaštita* – DSZ), które rozwijano w SFRJ od końca lat 60. XX wieku. Jugosłowiańskie elity polityczne i wojskowe zdawały sobie sprawę z niewystarczającego potencjału obronnego kraju, dlatego propagowały konieczność stworzenia jugosłowiańskiego powszechnego systemu obrony, opartego na mobilizacji społeczeństwa w zgodzie z hasłem „Braterstwo i Jedność” (*Bratstvo i Jedinstvo*). W tym celu we wrześniu 1969 roku powołano zespół ekspertów wojskowych na czele z ministrem obrony SFRJ gen. Nikolą Ljubićiem i Szefem Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych gen. Milošem Šumonją¹⁵. Celem tego gremium było opracowanie wstępnej koncepcji systemu obronnego federacji. Podczas dyskusji podkreślano, że należało dobrać i doprecyzować takie działania specjalne, które pozwolą prowadzić operacje skutecznie zapobiegające ewentualnej ingerencji ze strony wrogich sił. Trzeba było uwzględnić geostrategiczne położenie Jugosławii i wzmocnić jej ówczesny potencjał militarny poprzez aktywizację społeczeństwa na polu organizacyjnym, informacyjnym oraz psychologicznym.

Głównymi elementami systemu, obok JNA, były republiki, które wraz z gminami, społecznościami lokalnymi i zakładami pracy współtworzyły unikatową w skali Europy strukturę Obrony Terytorialnej (TO)¹⁶. Przydzielono im określone funkcje obronne wraz z uprawnieniami i obowiązkami. Do jednostek republikańskich TO dołączono także oddziały prewencyjne, czyli milicje obywatelskie. W założeniu mogły one samodzielnie lub we współpracy z JNA walczyć z przeciwnikiem¹⁷. Ważny kom-

¹⁴ S. Dolnac, Z. Vejnović, *Snage, sredstva i metodi spoljnogo ugrožavanja SFRJ*, Beograd 1985, s. 14–15.

¹⁵ D. Gregorczyk, *Wojskowo-geograficzna charakterystyka państwa jugosłowiańskiego pod koniec lat 80 XX wieku* [w:] *Balkańska szachownica. Geopolityczne i geostrategiczne studia o Balkanach w XX i XXI wieku*, red. D. Gibas-Krzak, Toruń 2019, s. 103; B. Dziewiałowski-Gintowt, op. cit., s. 233.

¹⁶ M. Živković, *Teritorijalna Obrana Jugoslavije. Najširij oblik organiziranja radnih ljudi i građana za oružanu borbu*, Beograd 1985, s. 177–182; 192–4; 210–311; B. Dziewiałowski-Gintowt, op. cit., s. 233–334.

¹⁷ A. Bebler, *Razvitak jugoslavenske vojne doktrine*, „Politička misao” 1985, t. 22, nr 4, s. 136–139.

ponent TO tworzyły jednostki typu partyzanckiego (lekka piechota), sił specjalnych (odpowiadające za działania wchodzące w zakres wojny specjalnej), służby obrony cywilnej i struktury paramilitarne powoływane przez wspólnoty społeczno-polityczne, organizacje zawodowe czy inne lokalne organizacje¹⁸.

Do kluczowych zasad doktryny ONO/DSZ należały:

- **powszechność obrony** – każdy obywatel SFRJ, niezależnie od płci, wieku czy zawodu, był szkolony i zobowiązany do udziału w obronie państwa. Oznaczało to zarówno aktywny udział w walce zbrojnej, jak i wspieranie działań logistycznych, medycznych czy cywilnej obrony przeciwlotniczej;
- **totalność** – przedsięwzięcia obronne dotyczyły wszystkich sektorów życia publicznego. Obejmowały aktywność militarną, polityczną, ekonomiczną, społeczną, psychologiczną i kulturową. Chodziło o zapewnienie odporności na agresję ze strony potencjalnego przeciwnika;
- **długotrwałość** – działania były ukierunkowane na wyniszczenie ekonomiczne i militarne agresora. Chodziło o zadanie mu jak największych strat w obliczu długotrwałej walki partyzanckiej;
- **decentralizacja** – działania oparto na zdecentralizowanych strukturach TO. Strategicznym zadaniem było szkolenie ludności z tzw. „małych ojczyzn”, głównie z myślą o przygotowaniu jej do prowadzenia walki partyzanckiej i wspierania oddziałów JNA;
- **samowystarczalność** – zapewnienie odpowiedniego stopnia niezależności i samodzielności strukturom lokalnym, aby mogły prowadzić skuteczne działania obronne nawet w obliczu braku komunikacji z władzami nadzrędnymi¹⁹.

Działania i narzędzia właściwe dla operacji z zakresu wojny specjalnej wymagały skutecznej, efektywnej oraz skoordynowanej odpowiedzi ze strony państwa. Rezultatem było przyjęcie strategii obrony państwa i społeczeństwa jugosłowiańskiego. Na podstawie zasad powszechności, totalności, decentralizacji, długotrwałości i samowystarczalności określone zostały ramy dla wielopoziomowych działań wymierzonych w zagrożenia dla bezpieczeństwa federacji. Według twórców doktryny ONO/DSZ niebezpieczeństwo wynikające z operacji specjalnych powinno być skutecznie niwelowane w ramach poszczególnych podsystemów tworzących system obrony państwa²⁰.

¹⁸ M. Živković, *Razvoj oružanih snaga SFRJ – Teritorijalna odbrana*, Beograd 1986, s. 60; idem, *Teritorijalna Obrana Jugoslavije*, s. 177–182; 192–194; 210–311; B. Dziewiałtowski-Gintowt, op. cit., s. 234.

¹⁹ M. Vučinić, *Uvod u sistem Odbrane SFRJ*, Beograd 1978, s. 52–56.

²⁰ W. Tkaczew, *Wojskowe działania nieregularne w bylej Jugosławii*, „Wojsko i Wychowanie” 1994, nr 11, s. 82–83; D. Vilić, M. Ateljević, op. cit., s. 279–386; 300–303.

Wykres 1. „Wojna specjalna” – przenikające się zakresy działania

Źródło: D. Vilić, M. Ateljević, *Specijalni Rat. Odbrana i zaštita*, Beograd 1986.

Podstawowym aktem prawnym tworzącym system obrony Jugosławii była Konstytucja SFRJ z 1974 roku oraz Ustawa o Obronie Narodowej (*Zakon o opšte-narodnoj odbrani*; 1982), która normowała organizację i funkcjonowanie systemu ONO. W Ustawie tej określono strukturę JNA i TO, a także regulowano sposoby prowadzenia działań podczas wojny, jak i przed jej wybuchem. Uwzględniono operacje konwencjonalne i niekonwencjonalne (nieregularne), w sferze militarnej oraz informacyjnej. Uszczegółowienie tej problematyki przyniosły rozporządzenia, rozkazy i wytyczne wydawane przez Sztab Generalny JNA, Sekretariat Obrony Narodowej i Spraw Wewnętrznych oraz władze republikańskie. W szczególności wskazywano na konieczność współpracy między wszystkimi elementami systemu obronnego, znaczenie „przygotowania moralno-politycznego” ludności i rolę środków masowego przekazu w tym procesie²¹. W praktyce działania w ramach systemu ONO/DSZ oznaczały:

- mobilizację zasobów ludzkich i materiałowych dla celów obronnych;
- poszerzenie uprawnień dla służb specjalnych zwalczających obcy wywiad, jak grupy społeczeństwa przeciwne władzom komunistycznym. Otwierało to

²¹ W. Tkaczew, op. cit., s. 83.

drogę do nasilenia policyjnej inwigilacji i aresztowań za działania utożsamiane z wojną specjalną;

- kontrolę informacji (stosowanie cenzury i kontrolę środków masowego przekazu celem przeciwdziałania „wywrotowej propagandzie”). Wykorzystanie mediów do operacji utożsamianych z wojną psychologiczną i dezinformacją;
- dookreślenie zasad wykorzystania sił zbrojnych (JNA i TO) w warunkach konfliktu wojennego, jak i w celu tłumienia zamieszek lub działań terrorystycznych²².

Osadzenie koncepcji wojny specjalnej w jugosłowiańskim systemie ONO/DSZ, spowodowało, że armia (wojska operacyjne) i TO współdzieliły zadania w tym zakresie. I tak w ramach JNA sformowano 63. Spadochronową Brygadę (63. *Pado-branska Brigada*). Oprócz funkcji *stricto* taktycznych i operacyjnych jednostka ta była przygotowywana do infiltracji, rozpoznania, dywersji, działań antyterrorystycznych, operowania na tyłach wroga oraz prowadzenia działań asymetrycznych. 72. Brygada Sił Specjalnych (72. *Brigada za Specijalne Operacije*) miała zadania zbliżone do oddziałów specjalnych w ramach sił zbrojnych USA. W skład tego sektora wchodziły także mniejsze oddziały, np. jednostki sił specjalnych w strukturach batalionów policji wojskowej (pluton lub kompania specjalizujące się w operacjach antyterrorystycznych, przeciwdziałaniu atakom na obiekty infrastruktury krytycznej, linie komunikacyjne itp.). Pododdziały tego typu działały także od lat 70. poza siłami zbrojnymi. Były podporządkowane federalnemu Sekretariatowi Spraw Wewnętrznych i zarządom republikańskim²³. W latach 80. tworzone również grupy antyterrorystyczne i antydywersyjne w strukturach milicyjnych.

Ważnym komponentem jugosłowiańskiego systemu ONO/DSZ również były służby specjalne – wywiad, kontrwywiad i jednostki bezpieczeństwa państwa (*Kontraobaveštajna Služba Vojske* – KOS; *Služba Državne Bezbednosti/Uprava Državne Bezbednosti* – SDB/UDBA). Pozyskiwały one informacje o opozycji w kraju i za granicą, zbierały dane o działaniach obcych służb specjalnych w obszarze klasycznego wywiadu oraz sprawach odnoszących się do walki informacyjnej, dywersji ideologicznej, działań psychologicznych czy operacji dezinformacyjnych. Opisywany system domykały podmioty cywilne, tworzone w ramach instytucji i organizacji partyjnych oraz społecznych (np. Związek Socjalistycznej Młodzieży Jugosławii, związki zawodowe, stowarzyszenia kombatanckie). Ich rolą były działania ukierunkowane na mobilizację poszczególnych grup społeczeństwa wokół spraw obrony narodowej.

²² M. Vučinić, I. Nikezić, B. Todorović, *Koncepcija, doktryna i sistem opštenrodne odbrane*, Beograd 1989, s. 299–317; M. Vučinić, op. cit., s. 59–62.

²³ A. Krzak, M. Kuś, op. cit., s. 90–91. Jednostki te stworzono m.in. pod wpływem wydarzeń o wydźwięku terrorystycznym, do których doszło na terenie Chorwacji oraz Bośni i Hercegowinie, związanych z aktywizacją emigracyjnych grup neoustaszowskich.

Począwszy od lat 60. XX wieku jugosłowiańscy politycy i wojskowi zwracali uwagę na różne przejawy wojny specjalnej, która ich zdaniem była prowadzona przeciwko Jugosławii. I tak zwracano uwagę na aktywność polityczną, propagandową i terrorystyczną antyjugosłowiańskich środowisk utożsamianych z ruchem neoustaszowskim czy neoczetnickim. Grupy te były rozproszone i stosunkowo nieliczne, ale ich działania zazwyczaj identyfikowano w Jugosławii ze zorganizowanym, odgórnie planowanym procesem agresji wykorzystującej metody wojny specjalnej²⁴. Z takim odzewem spotkała się w połowie 1972 roku akcja środowisk opozycji emigracyjnej, nakierowana na wzniesienie powstania w Bośni i Hercegowinie (BiH) przez niewielką grupę działającą pod kryptonimem „Feniks”. Jej członkowie byli szkoleni w Australii, w BiH próbowali podjąć walkę partyzancką i zmobilizować miejscową ludność chorwacką do powstania. Grupę zlikwidowano w wyniku akcji jednostek sił bezpieczeństwa i wojska²⁵. Zastępca federalnego sekretarza spraw wewnętrznych SFRJ Josip Bukovac mówił wówczas o działaniach „czy to kierowanych przez CIA czy przez Rosjan, czy też przez wprowadzonych w błąd Jugosłowian”. Podkreślał, że wszystkie ataki na państwo jugosłowiańskie były związane z „wojną specjalną” prowadzoną przez ośrodki zagraniczne²⁶. W kwietniu 1973 roku Josip Broz-Tito oświadczył podczas wystąpienia telewizyjnego, że „każda, nawet najbardziej nieistotna grupa wrogów przenikających [do Jugosławii] zostanie wytropiona i zniszczona”. W podobny sposób podchodzono do działalności Radia Wolna Europa i Radia Swoboda. Każda publikacja w prasie zachodnioeuropejskiej lub amerykańskiej, dotycząca naruszeń praw i swobód obywatelskich w Jugosławii była uznawana za wymierzoną w bezpieczeństwo i jedność federacji²⁷. Widmo wojny specjalnej przeciwko Jugosławii zaistniało z pełną siłą na początku lat 80. XX wieku w wypowiedziach politycznych i publicystycznych o sytu-

²⁴ Za granicą w latach 1966–1968 grupy neoustaszowskie zamordowały trzech dyplomatów jugosłowiańskich i funkcjonariusza jugosłowiańskiego wywiadu w Hiszpanii. W 1971 roku zastrzelono ambasadora Jugosławii w Szwecji, Vladimira Rolovicia. Od połowy lat 60. do początku lat 80. w Jugosławii aresztowano ponad 50 osób pod zarzutem działalności terrorystycznej; International Court of Justice, *Case concerning application of The Convention on The Prevention and Punishment of The Crime of Genocide (Croatia v. Serbia). Counter-Memorial Submitted by The Republic of Serbia*, t. 2, dok nr 18190, <https://www.icj-cij.org/index.php/node/142015> [dostęp: 20.09.2025]; D. Ganović, *Terroristi iz šeste kolone*, Beograd 1972, s. 19–30; B. Robionek, *State security out of control? The Influence of Yugoslavia's political leadership on targeted killings abroad (1967–84)*, Berlin 2020, s. 5.

²⁵ D. Vilić, M. Ateljević, op. cit., s. 237; P. Dragišić, *Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations*, „Tokovi Istorije” 2018, nr 3, s. 89–102. W drugiej połowie lat 70. doszło do serii zamachów bombowych w USA z udziałem członków Chorwackiej Organizacji Rewolucyjnej; U.S. Department of Justice United States Parole Commission, *Notice of Action August 9, 2007*, s. 1.; J. Springer, *La Guardia Christmas bombing remains unsolved 27 years later*, „CNN Law Center”, 24.12.2022; B. Robionek, *State security*, s. 7; A. Maslić, *Terrorism by fascist emigration of Yugoslav origin*, „Socialist Thought and Practice”, 1981, nr 3, s. 49–64.

²⁶ B. Robionek, *State security*, s. 7.

²⁷ International Court of Justice, *Case concerning*.

acji narodowościowej w Socjalistycznej Autonomicznej Prowincji Kosowo, stanowiącej część Socjalistycznej Republiki Serbii. W komentarzach na temat protestów ludności albańskiej zwracano uwagę na rzekomą ingerencję ze strony sił wrogo nastawionych do państwa jugosłowiańskiego. Wysnuwano wniosek, że kilkumiesięczne niepokoje z udziałem Albańczyków, stłumione po wkroczeniu wojska i sił bezpieczeństwa, były zainicjowane przez sąsiednią Albanię oraz organizacje opozycyjne zasilane z zagranicy. Zakładano, że za wybuchem zamieszek stały powody ideologiczne a nie narastający kryzys polityczny, narodowościowy i ekonomiczny²⁸. Sytuację w Kosowie postrzegano jako jedno z najpoważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa i integralności SFRJ. Wystąpienia albańskie z lat 80. utożsamiano z dojrzewaniem separatyzmu wspieranego przez ośrodki emigracyjne oraz przywódcę socjalistycznej Albanii, Envera Hodżę²⁹.

Jak ostrzegali w połowie lat 80. Dušan Vilić i Milan Ateljević, działania z zakresu wojny specjalnej wymierzone w państwo jugosłowiańskie, miały być planowane i realizowane w oparciu o trzy fazy. Pierwszy etap polegał na przygotowaniu i koordynacji sił oraz środków mających służyć destabilizacji sytuacji wewnętrznej kraju. W etapie drugim miało dojść do działań z zakresu wojny psychologicznej, obliczonych na anarchizację życia wewnętrznego i destabilizację struktur kierowniczych państwa. Uważano, że w tym samym czasie w Jugosławii inspirowanie będą konflikty na tle społecznym, religijnym i etnicznym. Trzeci etap oznaczał przeprowadzenie operacji terrorystycznych i sabotażowo-dywersyjnych oraz wspieranie protestów o charakterze masowym. Wszystko to miało doprowadzić do osiągnięcia tzw. poziomu krytycznego, otwierającego drogę do przeprowadzenia powstania/rewolucji/zamachu stanu celem ostatecznego rozpadu państwa³⁰. Każdemu z etapów miała towarzyszyć intensywna kampania medialna, inicjowana z zewnątrz, której celem było wzmacnianie procesów destrukcji i poczucia jedności społeczeństwa z władzą państwową³¹.

²⁸ D. Vilić, M. Ateljević, op. cit., s. 225–233; L. Mojsov, *O neprijateljskoj kontrarevolucionarnoj aktivnosti u SAP Kosovo. Izlaganje na sednici CK SKJ 7.5.1981*, „Socjalizam” 1981, nr 4, s. 557–558. Jak wynika z dokumentów polskich dyplomatów, działania kosowskich Albańczyków były wspierane przez Tiranę, a w latach 90. przez służby specjalne USA, Włoch, Niemiec, Wielkiej Brytanii; por. D. Gibas-Krzak, *Serbsko-albański konflikt o Kosowo w XX wieku. Uwarunkowania – przebieg – konsekwencje*, Toruń 2009; B. Horvat, *Kosovsko pitanje*, Zagreb 10–14; T. Judah, *The Serbs*, New Haven 2009, s. 110–133, 142–153.

²⁹ D. Vilić, M. Ateljević, op. cit., s. 229.

³⁰ Ibidem, s. 128–129; M. Trbović, *Osnovni oblici isnage „Specijalnog Rata”, „Specjalni Rat”, „Vojno Delo”* 1977, nr 5, s. 53; A. Krzak, M. Kuś, op. cit., s. 95–96.

³¹ T. Đorđević, *Mogućnost upotrebe masovnih medijuma u funkciji specijalnog rata. Okrugli sto: Specjalni rat kao substitucija oružane agresije (Dio II)*, „Vojno Delo” 1983, nr 2, s. 130–131.

PODSUMOWANIE

Jugosłowiańska koncepcja „wojny specjalnej”, uwzględniona w systemie ONO/DSZ, była ambitną, kompleksową próbą uwzględnienia bezpieczeństwa państwowego w warunkach złożonego i dynamicznego układu uwarunkowań geopolitycznych okresu zimnej wojny. Do mocnych stron tego rozwiązania można zaliczyć:

- osiągnięcie wysokiego poziomu mobilizacji i gotowości obronnej wśród społeczeństwa;
- możliwość szybkiego i elastycznego reagowania na różnorodne zagrożenia;
- odstraszenie potencjalnych agresorów zewnętrznych;
- rozwiązania o charakterze systemowym, zapewniające koordynację działań między strukturami wojskowymi i cywilnymi;
- stworzenie rozbudowanego systemu służb specjalnych.

Wśród słabych stron ONO/DSZ wymienia się:

- wysokie koszty utrzymania rozbudowanego systemu obronnego;
- nadużycia władzy, wynikające np. z rozbudowanych uprawnień dla służb specjalnych, inwigilacji obywateli i kontroli środków masowego przekazu;
- nieskuteczność w obliczu konfliktów wewnętrznych w obliczu erozji systemu komunistycznego i różnic na tle narodowościowym.

Koncepcje wojny specjalnej i ONO/DSZ stworzono oraz rozwijano z myślą o obronie państwa przed szeroko rozumianym agresorem zewnętrznym w realiach zimnowojennego świata. Po upadku żelaznej kurtyny oba rozwiązania okazały się bezużyteczne, bowiem nie były w stanie skutecznie przeciwdziałać narastającym wówczas napięciom społeczno-politycznym i narodowościowym. Rozbudowany system obrony, oparty na strukturach republikańskich i regionalnych, nie powstrzymał procesu degeneracji państwa związkowego. Co więcej, jego elementy zostały wykorzystane do działań i tworzenia struktur wspierających interesy oraz bezpieczeństwo poszczególnych państw postjugosłowiańskich podczas walk z lat 1991–1995.

BIBLIOGRAFIA

- AAP-6. *Słownik terminów i definicji NATO zawierający wojskowe terminy i ich definicje stosowane NATO*, <https://wcnjik.wp.mil.pl/u/AAP6PL.pdf> [dostęp: 11.01.2025].
- Bebler A., *Razvitak jugoslavenske vojne doktrine*, „Politička misao” 1985, t. 22, nr 4, s. 121–141.
- Bojna enciklopedija*, Beograd 1975, t. 9.
- Begović A., *Definicija, pojam i suština „Specijalnog Rata”*, „Specijalni Rat”, „Vojno Delo” 1977, nr 5, s. 34–39.
- Dimić I., *Josip Broz Tito i „Jugoslovesnki pogled na Evropu”* [w:] *Jugoslavija u hladnom ratu*, red. M. Mitrović, Beograd 2010, s. 183–203.
- Dolnac S., Vejnović Z., *Snage, sredstva i metodi spoljnog ugrožavanja SFRJ*, Beograd 1985.

- Dorđević T., *Mogućnost upotrebe masovnih medijuma u funkciji specijalnog rata. Okrugli sto: Specijalni rat kao substitucija oružane agresije (Dio II)*, „Vojno Delo” 1983, nr 2, s. 126–140.
- Dragišić P., *Operation Phoenix in Yugoslavia in the summer of 1972 and Yugoslav-Austrian relations*, „Tokovi Istorije” 2018, nr 3, s. 87–106.
- Dziewiałtowski-Gintowt B., *Siły Obrony Terytorialnej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii – obywatelski wymiar systemu bezpieczeństwa państwa czy rozsądek Federacji?*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2016, nr 2, s. 229–248.
- Ganović D., *Terroristi iz šeste kolone*, Beograd 1972.
- Gibas-Krzak D., *Serbsko-albański konflikt o Kosowo w XX wieku. Uwarunkowania – przebieg – konsekwencje*, Toruń 2009.
- Gregorczyk D., *Wojskowo-geograficzna charakterystyka państwa jugosłowiańskiego pod koniec lat 80 XX wieku [w:] Bałkańska szachownica. Geopolityczne i geostrategiczne studia o Bałkanach w XX i XXI wieku*, red. D. Gibas-Krzak, Toruń 2019, s. 91–122.
- Hermann H., *Działania specjalne w wojnach i konfliktach po II wojnie światowej*, Warszawa 2000.
- Horvat B., *Kosovsko pitanje*, Zagreb 1989.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Zagreb 2013–2025, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/specijalni-rat> [dostęp: 14.09.2025].
- International Court of Justice, *Case concerning application of The Convention on The Prevention and Punishment of The Crime of Genocide (Croatia v. Serbia). Counter-Memorial The Republic of Serbia*, t. 2, dok. nr 18190, <https://www.icj-cij.org/index.php/node/142015> [dostęp: 20.09.2025].
- Judah T., *The Serbs*, New Haven 2009.
- Knežević P., *Specijalni rat – międzynarodopravni aspekt i nastanak doktrine*, „Vojno Delo” 1977, nr 4, s. 120–128.
- Kołodziejczak B., *Działania specjalne w świetle poglądów amerykańskich*, „Myśl Wojskowa” 1965, nr 5, s. 106–114.
- Krzak A., Kuś M., *„Specijalni Rat” („wojna specjalna”) w koncepcjach jugosłowiańskiej teorii powszechnej obrony narodowej jako forma zagrożeń asymetrycznych w latach 1970–1990 [w:] Asymetryczne Bałkany. Działania asymetryczne, militarne i polityka bezpieczeństwa na Półwyspie Bałkańskim w XX i XXI wieku. Materiały i Studia*, red. D. Gibas-Krzak, Częstochowa 2015, s. 83–103.
- Małecki G., *Działania specjalne na współczesnym polu walki – ujęcie polemologiczne [w:] Metodologiczna tożsamość polemologii*, red. M. Huzarski, B.M. Szulc, Warszawa 2010, s. 168–173.
- Mamula B., *Odbrana malih zemalja*, Beograd 1988.
- Manojlović M., *The Role of military in politics: Yugoslavia as a case study*, Ottawa 1997.
- Marijan D., *Slom Titove armije. Jugoslavenska Narodna Armija i raspad Jugoslavije 1987–1992*, Zagreb 2008.
- Maslić M., *Terrorism by fascist emigration of Yugoslav origin*, „Socialist Thought and Practice” 1981, nr 3, s. 49–64.
- Mojsov L., *O neprijateljskoj kontrarevolucionarnoj aktivnosti u SAP Kosovo. Izlaganje na sednici CK SKJ 7.5.1981*, „Socjalizam” 1981, nr 4, s. 555–569.
- Pawłowski K., *Konflikt serbsko-albański w Kosowie w latach 1999–2014. Charakterystyka, uwarunkowania i formy konfliktu społecznego*, Lublin 2016.
- Robionek B., *State security out of control? The Influence of Yugoslavia's political leadership on targeted killings abroad (1967–84)*, Berlin 2020.
- Springer J., *LaGuardia Christmas bombing remains unsolved 27 years later*, „CNN Law Center”, Tuesday, December 24, 2002.
- Stajić L., *Osnovi bezbednosti*, Beograd 1999.
- Strategija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite SFRJ*, Belgrad 1987.
- Sun Zi, *Sztuka Wojenna*, Ożarów Mazowiecki 2012.
- Sutor J., *Ruch państw niezaangażowanych*, Warszawa 1984.
- Tkaczew W., *Wojskowe działania nieregularne w bylej Jugosławii*, „Wojsko i Wychowanie” 1994, nr 11, s. 82–87.

- Trbović M., *Osnovni oblici isnage „Specijalnog Rata”, „Specijalni Rat”, „Vojno Delo”* 1977, nr 5, s. 53–59.
- U.S. Department of Justice United States Parole Commission, *Notice of Action*, August 9, 2007.
- Vilić D., Ateljević M., *Specijalni Rat. Odbrana i zaštita*, Beograd 1986.
- Vučinić M., *Uvod u systemu Odbrane SFRJ*, Beograd 1978.
- Vučinić M., Nikezić I., Todorović B., *Koncepcija, doktryna i sistem opštenrodne odbrane*, Beograd 1989.
- Zacharias M. J., *Komunizm, federacija, nacionalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.
- Zeljковиć Z., „Operacije od drugačije od ratnih” oblik ugrožavanja bezbednosti malih zemalja, „Vojno Delo” 2005, nr 2, s. 91–101.
- Živković M., *Teritorijalna Obrana Jugoslavije. Najširij oblik organiziranja radnih ljudi i građana za oružanu borbu*, Beograd 1985.
- Živković M., *Razvoj oružanih snaga SFRJ – Teritorijalna odbrana*, Belgrad 1986.